

LIETUVOS STATUTŲ PRIĖMIMO PRIEŽASTYS, JŲ SANTYKIS SU LIUBLINO UNIJA IR LDK PARLAMENTARIZMO BRUOŽAI

Vaidotas A. Vaičaitis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentas
Teisės istorijos instituto narys
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: vaidotas.vaicaitis@tf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjamos XVI amžiaus LDK Statutų priėmimo istorinės, teisinės ir politinės priežastys, atskleidžiamas šių teisės šaltinių turinys ir to laikmečio Statutų samprata LDK pilietinėje bendruomenėje. Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama 1588 metų Trečiajam Lietuvos Statutui, jo skirtumui ne tik nuo 1566 metų Antrojo Lietuvos Statuto, bet ir atskleidžiamas jo ir 1569 metų Liublino unijos santykis. Vienas iš straipsnio uždavinių – įvardyti 1588 metų Trečiajame Lietuvos Statute numatytus parlamentarizmo bruožus.

This paper analysis historic, legal and political circumstances of adoption of the Lithuanian Statutes of XVIth century, tries to revele their content and understanding by Lithuanian civic society of the time. The main accent of this reseach is devoted to the last (the third) version of the Statute (of 1588) in order to show its difference not only from its previous version of 1566, but also with 1569 act of Union of Lithuanian grand Duchy with Polish Kingdom. Another object of this research is to identify particular features of parliamentarism formulated in the text of the Third Lithuanian Statute (1588).

Įvadas

Visų pirma reikia konstatuoti, kad iki šiol nėra atlikta kokių nors susistemintų gana gausių LDK teisės šaltinių tyrimų. Daugiau kaip prieš pusę amžiaus kiek plačiau buvo tirtos LDK vadinamosios žemės privilegijos¹ kaip LDK teisės šaltiniai. Šį trūkumą parodo ir tai, kad iki šiol yra publikuota tik nedidelė J. Machovenko studija, kurioje jis pabandė bent kažkiek susisteminti įvairius LDK teisės šaltinius, į kuriuos įtraukė paprotinę teisę, Žemės privilegijas, LDK sričių privilegijas, bažnyčių privilegijas ir kanonų teisę, Magdeburgo teisę ir miestų privilegijas, Kazimiero teisybę, Lietuvos Statutus, seimų konstitucijas² ir kai kuriuos kitus šaltinius³.

Taigi XVI amžiuje LDK teisinėje sistemoje egzistavo tiek rašytiniai, tiek nerašytiniai teisės šaltiniai. Prie nerašytinių teisės šaltinių galima priskirti *paprotinę teisę*, kuri daugiausiai reguliavo nekilmingų žmonių tarpusavio (pvz., šeimos) santykius, o ir kai kuriuos svarbiausius valstybinės reikšmės

¹ VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*. Vilnius, 1962.

² Šiame darbe *Seimo* terminas iš didžiosios raidės bus rašomas, kalbant apie LDK ir ATR įstatymų leidybos instituciją, o šį terminą vartojant daugiskaita ar bendresne – luomų susirinkimų prasme – iš mažosios raidės.

³ MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilniaus: Justitia, 2000.

santykius, pvz., Didžiojo kunigaikščio, Ponų tarybos rinkimus (pastaruosius galėtume laikyti „konstituciniais papročiais“). Prie *nerašytinės teisės* šaltinių taip pat galima priskirti *teismo proceso teisę*: čia turima omenyje tiek kuopos teismo procesas kaimuose ir valsčiuose, tiek seniūnų, vaivadų, Ponų tarybos ar valdovo teismo teisminiai procesai bei teismų praktika. Prie *rašytinių teisės šaltinių* galima priskirti jau minėtas valdovo privilegijas, tarptautines sutartis, Magdeburgo teisę, romėnų teisę, kano- nų teisę, Ponų tarybos ir Seimo nutarimus (po Liublino unijos – jau bendro ATR Seimo *konstitucijas*). XVI amžiaus LDK teisinėje sistemoje egzistavo ir tam tikra teisės šaltinių hierarchija su steigiamosios galios valdovo (suvereno) privilegijomis hierarchijos viršūnėje, kurios, beje, legitimavo ir Statutų priėmimą⁴. Kitaip tariant, specialios valdovo privilegijos buvo tam tikras steigiamasis konstitucinis pagrindas (kalbant šiuolaikiniais terminais), legitimavęs Statutų priėmimą Seime, pritariant valdovui. Kadangi Statuto priėmimas Seime būdavo legitimuojamas valdovo privilegijomis, jis iš dalies įgy- gydavo pastarųjų steigiamųjų teisės šaltinių bruožų, todėl vėlesni bandymai Seimo konstitucijomis keisti 1588 m. Trečiąjį Statutą (1619, 1648, 1693, 1744 ir 1786 metų) taip ir liko neinkorporuoti į patį Statuto korpusą⁵. Tačiau nors Statutas pagal turinį yra ypatingas LDK teisės šaltinis, vis dėlto jo nereikėtų suprasti kaip atskiro teisės šaltinio teisės akto *formas* požiūriu, nes jis yra tiesiog Seimo priimtas ir valdovo privilegija patvirtintas susistemintas įvairių teisės šakų (šiuolaikine kalba – taip pat ir konstitucinės teisės) sąvadas⁶.

Šio straipsnio **objektas** – XVI amžiaus Lietuvos (LDK) Statutuose įtvirtinti teisės principai, ypa- tingą dėmesį skiriant 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statute (TLS) esančioms parlamentarizmo užuo- mazgoms. Minėtas straipsnio objektas lemia, kad pagrindinis šio tyrimo **metodas** yra istorinis, o papildomi – analitinis, lyginamasis ir sisteminis. Pagrindinis straipsnio **tikslas** – identifikuoti LDK parlamentarizmo bruožus, o šalutinis – nustatyti 1569 m. Liublino unijos ir 1588 m. TLS santykį. Minėto tikslo yra siekiama šiais **uždaviniais**: 1) identifikuoti Lietuvos Statutų priėmimo istorines ir politines priežastis bei 2) Statutų ir jų lydymųjų valdovo privilegijų tekstų analizės pagrindu įvardyti XVI amžiaus LDK bajorijos požiūrį į Statutą kaip tuometį teisės šaltinį. Straipsnyje keliami **hipotezė** – 1588 m. TLS gali būti laikomas Lietuvos teisės tradicijos šaltiniu, nepaisant to, kad jis buvo priimtas praėjus beveik dviem dešimtmečiams po LDK unijos su Lenkijos Karalyste (1569 m.). Straipsnis sudarytas iš **keturių struktūrinių dalių**, iš kurių pirmos dvi yra skirtos trumpai Lietuvos Statutų sampratai ir jų priėmimo istorijai atskleisti, o kitos dvi – straipsnio hipotezei atskleisti. Kadangi Lie- tuvos teisininkai straipsnio tyrimo objekto problematikos nėra nagrinėję⁷, todėl čia bus remiamasi Lietuvos ir Lenkijos istorikų mokslinė **literatūra**. Apie Statutų priėmimo priežastis iševijoje rašė, pvz., Kazimieras Avižonis⁸, o iš šiuolaikinių istorikų šiame kontekste paminėtina Irenos Valikonytės, Stanislovo Lazutkos ir Edvardo Gudavičiaus studija „Pirmasis Lietuvos Statutas“⁹. Apie LDK bajorų demokratiją ir parlamentarizmą dar XX amžiaus pradžioje rašė rusų istorikai M. Liubavskis¹⁰ ir

⁴ P vz., Žygimanto Augusto 1563 m. ir 1565 m. Vilniaus bei 1564 m. Bielsko privilegijos legitimavo 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto priėmimą, o 1588 m. sausio 28 d. privilegija – 1588 m. Trečiojo Statuto priėmimą ir įsigaliojimą.

⁵ Žr., pvz., JUCAS, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija*. Vilnius: Aidai, 2000, p. 282.

⁶ Šiuo atveju puiki Statuto analogija būtų, pvz., su šiuolaikiniu Lietuvos (materialiniu ar procesiniu) kodeksu, kuris patvirtintamas Seimo įstatymu. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad 1588 m. TLS buvo patvirtintas „ypatinga (teisėje nenumatyta) tvarka“, t. y. be ATR Seimo pritarimo, nes jį priėmė tik LDK bajorų atstovybė ir vienasmeniškai patvirtino Žygimantas Vaza.

⁷ Čia reikia paminėti Stasio Vansevičiaus dvi publikacijas: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai. Pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus*. Vilnius: Mintis, 1981; *Liublino unijos akto santykis su Trečiuoju Lietuvos Statutu. Iš 1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas*: Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1989.

⁸ AVIŽONIS, K. *Rinktiniai raštai*. T. I–II. LKMA Roma, 1975, 1978.

⁹ VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius, 2001.

¹⁰ ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Литовско-русский сейм*. Москва. 1900.

M. Dovnar-Zapolskis¹¹, vėliau Adolfas Šapoka¹², o iš šiuolaikinių Lietuvos istorikų LDK parlamentarizmą, be jau minėto Edvardo Gudavičiaus¹³, nagrinėjo Mečislovas Jučas¹⁴ ir Rimvydas Petrauskas¹⁵. Iš baltarusių teisės istorikų šiame kontekste galima paminėti Stepaną Drobiazko ir Taisiją Dounar¹⁶.

1. Statuto terminas ir kodifikacija

Reikia pasakyti, kad 1529 m. Statuto kodifikacija buvo pirmasis bandymas susisteminti LDK teisinę sistemą, kurioje iki tol galiojęs teisinis pliuralizmas (su daugybe teisinių sistemų: nuo paprotinės iki magdeburgo teisės ir teismų praktikos) trukdė suvokti teisės normas tuometei pilietinei visuomenei (bajorams) ir jas taikyti teismuose. Turint omenyje, kad Statutas viename korpuse apėmė visas tuomet teismuose taikomas normas (nuo privatinės iki viešosios bei nuo civilinės iki baudžiamosios teisės) ir tai, jog tuomet Lietuvoje nebuvo teisininkų rengimo mokyklos, stebina tokio didžiulio darbo atlikimo Kunigaikštystėje galimybės.

1529 m. Pirmajame Statute buvo trylika skyrių, o 1588 m. Trečiajame Statute nusistovėjo jau 14 skyrių ir beveik penki šimtai straipsnių. Patogumo dėlei čia galima pateikti šių skyrių pavadinimus, kurie leistų suvokti Statuto teisinio reguliavimo apimtį: I. Apie valdovo asmenį; II. Apie šalies gynybą; III. Apie bajorų laisves ir apie LDK plėtimą; IV. Apie teismus ir teisėjus; V. Apie kraičio skyrimą ir ištekinimą; VI. Apie globą; VII. Apie užrašymus ir pardavimus; VIII. Apie testamentus; IX. Apie pakamario teismus, žemės bylas, ribas ir ežias; X. Apie girias, gaudymvietes, dervinį medį, ežerus ir pievas; XI. Apie smurtą, sumušimus ir bajorų nužudymus; XII. Apie paprastų žmonių nužudymus ir vergų pabėgimus nuo savo ponų, taip pat apie perleistus tarnus; XIII. Apie grobimus ir atlygius; XIV. Apie bet kurio luomo įvykdytas vagystes¹⁷.

Kalbant apie statuto terminą, reikėtų paminėti, kad jau pats LDK teisės kodifikavimo ir sistemavimo pavadinimas „Statutu“ (kuris pradėtas vartoti dar XVI a. pačioje pradžioje ir galutinai nusistovėjo priėmus 1566 m. ALS) buvo neatsitiktinis ir reiškė ne tik naują teisės akto pavadinimą, bet ir signalizavo tam tikrą naują šio teisės akto turinį ir vidinę kokybę, t. y. tai, kad Statutas yra tam tikras plataus masto teisės sąvadas, o vėliau jis įgijo ir autonominės LDK visos teisinės sistemos simboliką¹⁸. Nors teisinė romėniško statuto termino metamorfozės reikšmė viduramžiais nėra tiksliai žinoma¹⁹, tačiau greičiausiai šiuo laikotarpiu ir vėliau jis pradėtas vartoti siekiant pabrėžti tam tikrą asmeninę

¹¹ ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКИЙ, М. В. *Из Документы Московского Архива Министерства Юстиции*. Москва. 1897. Т. 1. Р. XX: *Государственное хозяйство ВКЛ при Ягеллонахъ*. Киев, 1901, Т. 1.

¹² ŠAPOKA, A. Bajoriškoji „demokratija“. Iš *Lietuvos praeitis*. Kaunas, Vilnius, 1941, t. 1, sąs. 2.

¹³ GUDAVIČIUS, E. Senosios Lietuvos valdymo struktūra. Iš *Lietuvos Seimas. Kultūra*. Vilnius, 1996.

¹⁴ JUČAS, M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas. Iš *Lietuvos Seimas. Kultūra*. Vilnius, 1996.

¹⁵ PETRAUSKAS, R. LDK bajoriškojo Seimo susiformavimas Vidurio Rytų Europos luominių susirinkimų raidos kontekste. Iš *Parlamentarizmo genėzė Europoje ir Lietuvos atvejis (tarptautinės konferencijos medžiaga)*. Vilnius, 2008.

¹⁶ ДРОБЯЗКО, С. Г. Юридическая природа Статута Великого княжества Литовского 1529 г. *Из Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480-годдзя прыняцця)*: сб. науч. тр. / БГУ, юрид. фак.; редкол. С. А. Балашенко [etc.]. Минск, РИВШ, 2009, р. 15–17. ДОЎНАР, Т. І. *Канстытуцыйнае права Беларусі феадальнага перыяду (на Статутах Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566, 1588гг.)*: вучэбны дапаможнік. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Мінск, 2001; *Канстытуцыйная накіраванасць першага зводу законаў Беларусі*. *Из Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480 – годдзя прыняцця)*: зб.науч. тр. / БГУ, юрид. фак.; редкол. С. А. Балашенко [etc.]. Минск: РИВШ, 2009.

¹⁷ Ten, kur PLS ir TLS skyrių pavadinimai sutapo, naudotasi vertimu į lietuvių kalbą iš VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.

¹⁸ Čia paminėtina, kad 1529 m. PLS buvo pritarta LDK seime, kaip išplėstiniame Ponų tarybos susirinkime, o ALS ir TLS atvejais – Statutams jau pritarė LDK Ponų taryba kartu su visa bajoriškąja atstovybe visuotiniame seime.

¹⁹ Romėnų teisėje šis terminas nebuvo siejamas su kokia nors specialaus teisės akto forma, o vartojamas bendrąja reikšme, norint įvardyti teisės aktą ar teisėkūros procesą. Lot. *statutum* – nustatymas, *statuere* – nutarti, nuspręsti.

ar teritorinę autonomiją centrinės valstybės valdžios atžvilgiu, kaip, pvz., universiteto statusas bei įspanų autonominių sričių *estatutes*, o Anglijoje, kaip parlamento (t. y. visų luomų) priimto įstatymo ar XIX a. Italijos žemėse, kaip hierarchiškai aukštesnės galios įstatymo, pvz., *Statuto Fondamentale (Albertino)*, kuris iki Antrojo pasaulinio karo veikė kaip Italijos konstitucija²⁰. Aišku, tiesioginę įtaką Lietuvos Statuto terminui vartoti padarė Lenkijos teismų statuto egzistavimo faktas²¹. Kita vertus, jau pats teisės *kodifikavimo* ir *sisteminimo* judesys yra romėnų arba (Vakarų) Europos teisės tradicijos reiškinys, todėl siekis kodifikuoti LDK paprotinę ir teismo procesą, taip ją susisteminti ir „išvalant“ nuo krikščioniškoje valstybėje neberekalingų pagoniškosios teisės reliktų, gali būti prilygintas VI amžiuje atliktai imperatoriaus Justiniano romėnų teisės kodifikacijai. Taigi galima spėti, kad *Statuto*, kaip visuotinės LDK teisės kodifikavimo dokumento, termino pasirinkimas nebuvo atsitiktinis, jis turėjo signalizuoti, kad, viena vertus, tai reiškia LDK teisinę autonomiją kuriamoje Abiejų Tautų Respublikoje, kita vertus, tai, kad šis teisės šaltinis nėra vien formali teisės šaltinių kompiliacija, o ypatingos kokybės ir apimties ir net hierarchijos teisės aktas. Tam tikrą Statuto hierarchinės reikšmės valstybės teisinėje sistemoje analogiją čia būtų galima brėžti su 1804 metų Napoleono kodeksu, kita vertus, – Lietuvos Statutai reguliavo ne tik privatinę, bet ir viešąją teisę, ne tik materialiąją, bet ir procesinę teisę²².

Statuto termino kontekste galima paminėti ir Seimo *konstitucijos* (*коньституция соймава*) terminą, kuris į 1588 m. TLS tekstą kaip blanketinė nuoroda pateko per lenkiškąją legislatyvinę tradiciją. Štai Žygimanto Vazos 1588 m. sausio 28 d. Statuto patvirtinimo privilegijoje minima Seimo konstitucija kaip teisės šaltinis. Be to, pačiame 1588 m. TLS tekste yra nuorodų į dvi Seimo konstitucijas, t. y. į 1569 m. Liublino Seimo „Unijos konstituciją“ (TLS III sk. 29 str.) ir į 1573 m. Seimo konstituciją, kuria buvo patvirtintas Varšuvos konfederacijos aktas dėl religinės tolerancijos (TLS III sk. 3 str.). Manytume, šiuolaikinės teisinės terminijos kontekste XVI amžiuje gana pretenzingai skambančiu *konstitucijos* terminu buvo norima pabrėžti jo visuotinumą ir pilietinį bei respublikinį pobūdį, t. y. tai, jog šis teisės aktas priimamas visos tuometės valstybės pilietinės tautos: monarcho, aukštosios aristokratijos (Ponų tarybos, vėliau – Senato) bei bajorų šlėktų. Tik po 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymo (*Ustawa Rządowa*) priėmimo *konstitucijos* terminas LDK ir Lenkijos bajorijos sąmonėje pamažu įgaavo pagrindinio (o ne eilinio) valstybės įstatymo reikšmę.

2. Statuto samprata ir jo redakcijų priėmimo istorinės aplinkybės

Kaip Statutą įvardija paties Statuto nuostatos? Iš 1588 m. sausio 28 d. Žygimanto Vazos privilegijos, legitimavusios Trečiojo Statuto priėmimą ir nustačiusios jo įsigaliojimą, ir iš paties Trečiojo Statuto teksto žinoma, kad jis visų pirma buvo suprantamas kaip LDK pilietinės atstovybės priimtas teisės aktas²³. Ši „krašto (šalies) teisės“, t. y. LDK teisės šaltinio, reikšmė ypač matoma minėtoje privilegijoje, kurioje teigiama, kad šį statutą valdovui visų LDK luomų LDK vardu „patvirtinti davė“ LDK ponai (senatoriai), ministrai ir Seimo pasiuntiniai²⁴. Be to, tai šalies (krašto) visuotinės rašyti-

²⁰ Šiuolaikinėje juridinėje kalboje statuto terminas (be jau minėtų Ispanijos autonominių sričių savarankiškumo nuo centrinės valdžios organinio įstatymo) yra dažnai vartojamas ir nevyriausybines, valstybines ar tarptautines organizacijos vidaus veiklos reglamento, įstatų ar nuostatų prasme.

²¹ Blanketinę nuorodą į Lenkijos teismų statutą (*въ статуте судейскомъ Польскомъ*), draudžiant svetimšaliams eiti valstybines pareigas valstybėje, galima rasti 1566 m. ALS III sk. 10 straipsnyje.

²² Čia įdomu pažymėti, kad ir dabartinis Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas turi pretenziją užimti aukštesnę vietą nei kiti įstatymai Lietuvos teisinėje sistemoje. Žr.: Civilinio kodekso 1.3 str. 2 d. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262.

²³ „черезъ депутаты отъ стану Великого князьства Литовского и на соймакохъ поветовыхъ на то обраныхъ и высажонныхъ поправлений, на сойме елекъцеи нашою под Варшевою прогледаныи, просечы“. TLS tekstas [interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>.

²⁴ „<...> панове рады и врядниики наши и послы Великого князьства Литовьского <...> именовъ всихъ становъ обывателевъ Великого князьства Литовьского подали намъ ку потверъженью“. Žr.: ten pat.

nės teisės šaltinis (*одным правом писанымъ; статуть права посполитого земьского*)²⁵. Taip pat Statutas vadinamas ir teisminės veiklos tvarka arba tiesiog teismų statutu (*порядокъ отправоування судовъ / статутъ судовый*). Be to, minėtoje privilegijoje randame ir naujai pataisyto Statuto terminą (*статуть поправлений / новопоправлений*)²⁶. 1564 m. Bielsko privilegijoje vartojamas Statuto, kaip teisės akto, garantuojančio „teisingumą ir krikščioniškas teises bei laisves“ (*справедливості светое, статуть правъ и вольностей хрестіянских*) bei teisinės sistemos nustatymo (*статутомъ парадокъ правный шоль*) terminai. Taigi galima išskirti septynis XVI a. Lietuvos Statuto sampratos požymius, kuriuos lengviau suprasti per šias dichotomijas ir bruožus:

- *LDK krašto (šalies) teisė* – LDK autonominę teisinę sistemą nustatantis teisės aktas kaip priešprieša Lenkijos ar (po Liublino unijos) bendriems ATR teisės aktams.
- *Visuotinė kodifikuota teisinė sistema* – LDK pilietinės bendruomenės patvirtinta ir bendra visiems gyventojams teisė, apimanti visas pagrindines teisės šakas, kaip priešprieša partikuliarienei luominės teisės sampratai ir nekodifikuotai teisei sistemai.
- *Rašytinė teisė* – priešprieša paprotinei teisei.
- *Naujai pataisytasis Statutas*, pabrėžiantis Statuto tęstinumą su ankstesnėmis redakcijomis ir jo tam tikrą nuolatinio tobulinimo aspektą.
- *Teisingumą garantuojanti ir aiškų teismo procesą nustatanti teisė* – kaip priešprieša neaiškiam ir savavališkai nustatytam teismo procesui.
- *Krikščioniškų žmogaus (piliečio) laisvių teisė* – priešprieša pagoniškos teisės reliktais.
- *Stabilus ir nuolat galiojantis* bajorų privilegijas garantuojantis teisės aktas kaip priešprieša reikalingoms nuolatinio naujo patvirtinimo valdovo privilegijoms.

Vertinant iš dabartinės perspektyvos, galima išskirti tiek vidines, tiek išorines 1529 m. Pirmojo ir vėlesnių redakcijų *Lietuvos Statutų priėmimo priežastis*. Prie *vidinių* 1529 m. PLS priėmimo priežasčių Edvardas Gudavičius priskiria konkurenciją tarp bręstančios LDK bajorijos galios augimo ir LDK stambių žemvaldžių magnatų siekio teisiškai užfiksuoti savo dominuojančią padėtį valstybėje, paminėtinas ir stačiatikių tikėjimo ponų (stačiatikio Trakų vaivados ir LDK didžiojo etmono Konstantino Ostrogiškio (1460–1530) pavyzdys) siekis sulyginti savo teises su katalikais²⁷. Bajorai šlėktos visų pirma siekė specialiaame teisės akte garantuoti jau turimas jų teises baudžiaminkų ir šeimynykščių valdymo atžvilgiu, nes tik nuorašuose esamas privilegijas kiekvienas valdovas turėdavo kartoti iš naujo. Bet kuriuo atveju buvo būtina kodifikuoti ir konsoliduoti ne tik etninių Lietuvos žemių, bet ir gana skirtingą įvairių LDK sričių teisinę sistemą. Prie *išorinių* priežasčių būtina paminėti stiprėjančią Maskvos kunigaikštystę ir jos siekį suvienyti visas buvusias Kijevo Rusios žemes, todėl buvo būtina viename teisės akte sulyginti stačiatikių žemvaldžių teises bei privilegijas ir tokiu būdu užkirsti kelią galimiems perbėgimams pas Maskvos didįjį kunigaikštį²⁸.

Prie *išorinių* Statuto patvirtinimo priežasčių būtų galima priskirti LDK kultūrinį Renesanso judesį link antikinės humanistinės pasaulėjautos ir su ja susijusios romėniškosios teisės kodifikacijos (Justiniano kodekso pavyzdys) bei teisės viršenybės principo, ir Reformacijos įtaką, skatinančią raštą liaudies šnekamąja vulgata. Galiausiai, prie *simbolinių* Lietuvos Statuto rengimo ir priėmimo priežasčių būtų galima priskirti ir tai, jog valdovui *de facto* nereziduojant Kunigaikštystėje, Statutas Lietuvoje turėjo simbolizuoti tam tikrą teisinį valstybinį (niekada valstybės neapleidžiančios) „sadoros skrynios“ autoritetą bei juridinę LDK „krašto teisės“ autonomiją personalinės unijos su Lenkija tikrovėje. Aišku,

²⁵ Žr.: TLS I skyriaus 1 straipsnis. Statuto, kaip rašytinės teisės šaltinio, pobūdis buvo pabrėžiamas jau 1529 m. PLS.

²⁶ Tiesa, 1563 m. Vilniaus privilegijoje Antrasis Statutas vadinamas „naujai surašytu statutu“ („статуть новописаний“), o 1588 m. sausio 28 d. privilegijoje Trečiasis Statutas vadinamas „naujai pataisytu statutu“ („новопоправлений“).

²⁷ Žr.: *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius, 2001, p. 36.

²⁸ Žr.: DUNDULIS, B. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius, 1971, p. 60–75.

tokio masto teisės kodifikavimo be tinkamų specialistų, o jie daugiausiai būrėsi LDK kanceliarijoje, nebuvo galima įvykdyti.

1566 m., jau antrosios redakcijos Statuto atsiradimą paskatino bajoriškosios tautos konsolidacija LDK aristokratinės magnaterijos atžvilgiu, 1565 metais išsireikalavus seimelių rinkimų ir naujų pavietai žemės teismų įsteigimo, kurie bajorams teismo procesą padarė prieinamesnį bei pigesnį ir kurių jurisdikcijai tapo pavaldūs visi tos apygardos bajorai, įskaitant ir ponus²⁹. O nusileisti šioms reformoms LDK ponus paskatino Livonijos karas su Maskva. Pagaliau 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto atsiradimą galima sieti, viena vertus, su siekiu Statutą priderinti prie pasikeitusios valstybinės ir teisinės realybės po 1569 m. Liublino unijos (nes 1566 m. Antrojo Statuto III skyriuje numatytas LDK Seimas nebeegzistavo), o kita vertus, su pastangomis sustiprinti Lietuvos autonomiją bendroje valstybėje po dviejų dešimčių metų Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo patirties. Po Liublino unijos rengiant trečiąją Statuto redakciją, bajorija siekė įtvirtinti savo teises, dar labiau sulygtinti jas su Lenkijos bajorais, o LDK didikai siekė įtvirtinti kuo didesnę Lietuvos autonomiją naujoje sąjungoje. Taigi, logiškai mąstant, Trečiasis Statutas turėjo suvienodinti LDK ir Lenkijos teises sistemas, o praktiškai išėjo atvirksčiai. Be to, 1588 m. TLS priėmimą skatino ir į Reformaciją perėjusių didikų bei bajorų siekis sulygtinti savo teisinį statusą su katalikų (žr., pvz., III sk. 3 str.). Aišku, svarbūs buvo žydų ir totorių teisių plėtimo, didesnio Žemaitijos autonomijos akcentavimo Kunigaikštystėje bei LDK Vyriausiojo tribunolo, įsteigto 1581 m., statuso įtraukimo į Statutą veiksniai. Sunku pasakyti, koks būtų buvęs Trečiojo Lietuvos Statuto priėmimo likimas, jei ne sėkmingai lietuviams susiklosčiusi situacijai po Stepono Batoro mirties 1586 m., kai iš Žygmanto Vazos buvo lengviau išsiderėti pritarimą gana *lietuviško* turinio Statutui (net be bendro Seimo pritarimo), mainais pažadėjus jam palaikymą kovoje dėl sosto³⁰.

Jei pagal visuomeninį svarbumą vertintume visas tris XVI amžiaus LDK kodifikacijas, tai turbūt persilaužimo tašku reikėtų laikyti 1566 m. ALS redakciją, nes būtent su pastarąja reikia sieti „bajorų tautos“ formavimosi proveržį ir šlėktų seimelių pavietuose atsiradimą. 1588 m. Trečiasis Statutas tik dar labiau sutvirtino (ALS įtvirtintą) šlėktų išsikovotą vietą valstybėje šalia valdovo ir Ponų tarybos bei santykinai nepriklausomos teisminės valdžios formavimosi procesą su LDK Vyriausiojo tribunolu priešakyje. Tuo požiūriu, antra ir trečia Statuto redakcijos tiesiog reagavo į pasikeitusią bajorų padėtį valstybėje, kuri visų pirma būdavo užfiksuojama valdovo privilegijose ir Seimo nutarimuose, o vėliau perkeliama į Statuto tekstą. Todėl 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas, nors ir Juliuszo Bardacho iškilmingai vadinamas *finis coronat opus*³¹, nėra visiškai kokybiškai nauja LDK teisės kodifikacija, o papildyta 1566 m. ALS redakcija, t. y. buvo palikta ta pati Antrojo Statuto 14 skyrių struktūra, šie skyriai tik papildyti atskiromis straipsnių nuostatomis (kai kurių visai atsisakant ar perkeltant į kitus skyrius), iš kurių ypač svarbus buvo LDK Vyriausiojo tribunolo, kaip bendro LDK apeliacinio teismo, paminėjimas. Šie įvairūs papildymai dažniausiai buvo perimti iš per paskutinius dvidešimt metų priimtų seimų nutarimų ar naujos teismų praktikos.

Kalbant apie 1588 m. Trečiojo Statuto priėmimą, reikėtų paminėti, kad planuoti naują Statuto redakciją buvo pradėta jau iš karto po ALS patvirtinimo 1566 metais. Todėl 1569 m. Liublino Seime buvo sudaryta Statuto pataisymo komisija, bet faktiškai pataisas nulėmė vietiniai pavietų seimeliai, o techninis kodifikavimo darbas ilgainiui perėjo LDK kanceliarijos žinion. Keisti 1566 m. Statuto redakciją reikalavo ir Žemaitijos bajorai, siekiantys didesnių autonominių teisių, bei žydai ir totoriai,

²⁹ Жг.: ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва, 1915, p. 283.

³⁰ VILIMAS, D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius: LII, 2006, p. 76.

³¹ BARDACH, J. *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie*. Warszawa, 1999, p. 73.

kurių iki tol turėtas teisės 1566 m. ALS apribojo³². Ypač aiškiai naujos Statuto redakcijos klausimas iškilė 1584 m. atskirame LDK bajorų suvažiavime Vilniuje, kuris ir buvo sušauktas šiuo tikslu. Trečiojo Statuto pataisos jau buvo parengtos 1586–1587 metais ir lietuviai tikėjosi jo patvirtinimo, tačiau tam sutrukdė netikėta valdovo Stepono Batoro mirtis. Taigi, būtent 1588 metais buvo priimta trečia ir paskutinė Statuto redakcija, kurios patvirtinimas buvo viena iš svarbiausių lietuvių keltų sąlygų Žygimanto Vazos elekcijoje, o tiksliau – jo, kaip LDK valdovo, pripažinimas. Taigi 1588 m. Trečiasis Statutas, prieš kurį laiką patvirtintas LDK didikų ir bajorų suvažiavime Vilniuje, kartu su Vyriausiojo Tribunolo nuostatais Krokuvoje buvo pristatytas Žygimantui Vazai kaip tam tikras Kunigaikštystės autonomijos nuo Lenkijos Karalystės simbolis³³.

Kaip minėta, paskutinės redakcijos Statuto sisteminimo darbas galutinai buvo atliktas LDK kanceliarijoje, kur svarbiausias vaidmuo teko LDK didžiajam kancleriui³⁴. Iki 1579 m. LDK didžiųjų kancleriu buvo Mikalojus Radvila Rudasis, vėliau iki 1587 m. – Eustachijus Valavičius, o nuo 1588 m. (mirus E. Valavičiui) jo pareigas pradėjo eiti pakancleris Leonas Sapiega (didžiųjų kancleriu tapo 1589 m.), kuriam istorinėje atmintyje ir istoriografijoje dažniausiai ir priskiriami TLS galutinio parengimo nuopelnai. Vis dėlto, J. Lappo nuomone, Leono Sapiegos indėlio taip sureikšminti nereikėtų, nes būtent Eustachijui Valavičiui teko suredaguoti galutinę Statuto redakciją iš seimelių atstovų bei LDK bajorų suvažiavimų pateiktos medžiagos, o Leoną Sapiega, pasak J. Lappo, reikėtų laikyti Trečiojo Statuto leidėju ir mecenatu.

Apibendrinant visų trijų Statutų priėmimo istorines priežastis, galima konstatuoti, kad Pirmasis Statutas buvo LDK didikų kūrinys, o Antrasis ir Trečiasis – jau bajoriškosios šlėktos laimėjimas. Pirmasis Statutas buvo stačiatikių didikų siekis suvienodinti savo teises su katalikais, o Trečiasis – protestantų, visų pirma evangelikų, bajorų (kartu tam tikras žydų ir totorių) teisių išsikvojimas. Pirmieji du Statutai pabrėžė LDK vienalytiškumą, o Trečiajame Statute atsispindi Žemaitijos, kaip atskiro LDK istorinio teritorinio vieneto, išskyrimas. Pagaliau Pirmasis Statutas buvo sudarytas visų pirma siekiant konsoliduoti ir susisteminti LDK teisinę sistemą, o Antrasis – įteisinti bajoriškąją demokratiją bei naują teismų santvarką, Trečiasis – garantuoti LDK politinės ir teisinės sistemos autonomiją Abiejų Tautų Respublikoje.

3. 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto ir 1569 m. Liublino unijos santykis

Kadangi 1588 m. Trečiojo Statuto, kaip paskutinės Statuto redakcijos, tekstas yra labiausiai išpuoselėtas vidinės struktūros ir juridinės terminijos požiūriu, be to, jis LDK teritorijoje galiojo ir teismuose buvo taikomas ilgiausiai (pustrečio amžiaus), todėl nenuostabu, kad būtent jis ilgainiui ir tapo LDK teisinės sistemos simboliu, pasiekusiu ne tik šiuolaikinės Lietuvos, bet ir visų buvusių LDK tautų atstovų teisinę sąmonę. Todėl čia labai svarbu bent trumpai aptarti šio teisės šaltinio ir Lietuvos teisės tradicijos santykį, juolab kad paskutinė Statuto redakcija buvo priimta praėjus beveik 20 metų po minėtos LDK sutarties su Lenkija, sukūrusios Abiejų Tautų Respubliką. Kitais žodžiais tariant, šiame istoriniame kontekste galima kelti klausimą, ar 1588 m. Trečiasis Statutas apskritai gali būti įtrauktas į Lietuvos teisės (ir konstitucinės teisės) tradicijos šaltinių sąrašą, nepaisant to, kad jis vadinosi „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės“ Statutu? Į šį klausimą negalime atsakyti, prieš tai neatsakydami, ar 1588 m. Statute minima „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“ turėjo kokių nors valstybingumo bruožų? Šiame kontekste būtina reikia pabrėžti, kad čia nagrinėjama tik teisinė, o ne politinė socialinė

³² AVIŽONIS, K. *Rinktiniai raštai*. II. LKMA. Roma, 1978, p. 99.

³³ Taip pat žr.: KIAUPIENĖ, J.; LUKŠAITĖ, I. *Lietuvos istorija. V tomas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 249.

³⁴ AVIŽONIS, K. *Rinktiniai raštai* <...>, p. 117.

XVI a. LDK tikrovė. Kitais žodžiais tariant, straipsnyje nagrinėjama 1588 m. Statute užfiksuota teisinė tikrovė, t. y. tie principai ir nuostatai, kuriuos norėjo užfiksuoti jo rengėjai, suprantant ir neneigiant, kad politinė ir socialinė tikrovė visada yra sudėtingesnė nei ją bestengiantis užfiksuoti ar pakeisti teisės tekstas.

Mąstant apie Statutą ir Liublino unijos santykį, būtina paminėti, kad 1566 m. ALS turėjo įtakos 1569 m. Liublino unijos tekstui, o pastarasis padarė įtaką 1588 m. Trečiojo Statuto nuostatoms. Tai yra kiekvienas paskesnis dokumentas buvo tarsi atsakas į prieš tai priimtą. Jau Liublino unijos sudarymo metu buvo nutarta sudaryti komisiją „Statutui pataisyti“³⁵. Štai Liublino unijos 14 punkte netiesiogiai nurodoma į 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto III skyriaus 4 straipsnį (Dėl žemės valdų nesuteikimo) ir 9 straipsnį (Dėl pareigybių užsieniečiams nesuteikimo), teigiama, kad „visi statutai ir įstatymai, kurie dėl bet kurios priežasties nustatyti ir priimti prieš lenkų tautą Lietuvoje dėl turto įgijimo ir valdymo lenkams Lietuvoje [...] neturėtų galios, kaip prieštaraujantys teisei [...]“³⁶. Kitais žodžiais tariant, Liubino unijos aktas įpareigojo tuomet galiojusio 1566 m. ALS nuostatas (ne tik minėtą dėl LDK pareigybių ir žemės įsigijimo) suderinti su šios sutarties, kaip steigiančios vieną bendrą Respubliką, postulatais. Todėl, reaguojant į tai, 1588 m. Trečiajame Statute nebeliko nuorodos į Seimo konvokacijas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei atsirado nuoroda į patį Liublino unijos aktą, tačiau minėtas draudimas „užsieniečiams“ įsigyti žemę ir gauti pareigybes Kunigaikštystėje Statute išliko³⁷.

Vis dėlto, skaitant 1588 m. TLS tekstą, nematyti jo esminio skirtumo nuo 1566 m. ALS teksto. Taigi, iš pirmo žvilgsnio, būtų sunku pasakyti, kad tarp Antrajame ir Trečiajame Statute minimos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės“ yra koks nors esminis skirtumas. Kitais tariant, skaitytojas, nieko nežinantis apie 1569 m. Liublino uniją, net negalėtų įtarti, kad kažkokie nedideli TLS teksto pakeitimai galėtų reikšti kokius nors LDK valstybingumo sampratos pokyčius. Galima daryti išvadą, kad šio 1588 m. TLS rengėjai Statuto tekste sąmoningai stengėsi nepaminėti tarpvalstybinės sąjungos su Lenkija sukurtos tikrovės ir – taip keisti šią tikrovę LDK suvereniteto naudai. Todėl nenuostabu, kad tarpukario Lietuvos istoriografijoje buvo gana paplitusi nuomonė, jog 1588 m. TLS panaikino ar bent jau ignoravo Liublino uniją. Tokios pozicijos pradininku galima laikyti tarpukario Lietuvos istoriką J. Lappo³⁸, kuriam iš dalies pritarė ir A. Šapoka³⁹. J. Lappo traktavo Trečiąjį Statutą kaip lietuvių autonomišką Liublino unijos „perskaitymą“, pabrėždamas šiuos tris teiginius: 1588 m. TLS visai nemini Liublino unijos; Lietuva šiame statute likusi tokia pat kokia buvo pagal 1566 m. Antrąjį Statutą, t. y. atskira nuo Lenkijos valstybe; Statutas garantavo LDK savarankišką teisinę sistemą ir išsaugojo LDK pareigybes. Jei su paskutiniu teiginiu dėl LDK *teisinės sistemos autonomijos* Abiejų Tautų Respublikoje būtų galima sutikti, tai pirmi du teiginiai yra koreguotini, nes iš tiesų Liublino unija yra paminėta *expressis verbis* ne tik Žygimanto Vazos 1588 m. sausio 28 d. privilegijoje, kuri galėtų būti traktuojama kaip tam tikra Trečiojo Statuto preambulė, legitimavusi Statuto priėmimą, bet ir paties Statuto III skyriaus 29 straipsnyje⁴⁰. Todėl šiuolaikinė Lietuvos istoriografija, pritarinama ir kai kurių lenkų istorikų nuomonei⁴¹, tokios kategoriškos nuomonės (dėl Liublino unijos panaikinimo) nebesilaiko. Vis

³⁵ LAPPO, J. 1588 m. Lietuvos Statutas. I tomas. Kaunas, 1936, t. 1, d. 2, p. 145.

³⁶ Unijos akto vertimą į lietuvių kalbą žr.: KIAUPIENĖ, J.; LUKŠAITĖ, I. Lietuvos istorija <...>, p. 637.

³⁷ Čia paminėtina, kad Žygimantas Vaza, 1588 metais, kaip Abiejų Tautų (*обудухъ народовъ*) valdovas, patvirtindamas šį Statutą, konstatavo, jog „šis naujai pataisytas Statutas negali prieštarauti Unijai ar jai pakenkti“.

³⁸ LAPPO, J. 1588 m. Lietuvos Statutas. I tomas <...>.

³⁹ Pvz., ŠAPOKA, A. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Kaunas, 1938.

⁴⁰ Tiesa, ji paminėta kaip blanketinė nuoroda į draudimą valdovui versti bajorus statyti naujas pilis ir tiltus bei senus remontuoti taip, „kaip tai nustatyta Voluinės, Palenkės ir Kijevo žemėms *Liublino Seimo konstitucijoje dėl Unijos*“. Taip pat čia galima paminėti ir tai, jog nuorodą į būsimą LDK ir Lenkijos uniją galima rasti ir 1564 m. Bielsko privilegijoje, kuri legitimavo 1566 m. ALS patvirtinimą.

⁴¹ Pvz., BARDACH, J. Zatwierdzenie III Statutu Litewskiego <...>. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1978, t. 30, z. 2, p. 42; Litewskość w państwowości i systemie prawa Wielkiego Księstwa w XVI–XVIII stuleciach. Iš *Tarp istorijos*

dėlto reikėtų pritarti S. Vansevičiaus⁴², M. Jučo⁴³ ir J. Kiaupienės⁴⁴ pozicijai, kad 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto nuostatos kai kuriems Liublino unijos postulatams *prieštaravo*. Su tuo sutinka ir kai kurie lenkų istorikai, pabrėždami, jog ir tuometė Lenkijos bajorija 1588 m. Trečiąjį Lietuvos Statutą traktavo kaip lietuvių tam tikrą „atsitraukimą nuo Unijos teksto“⁴⁵.

Nors sisteminė Trečiojo Statuto analizė leidžia teigti, kad jis tarsi netiesiogiai pripažįsta Liublino unijos akte minimos „vienos bendros Respublikos“ egzistavimą (žr. III sk. 3 straipsnio blanketinę nuorodą į 1573 m. Varšuvos konfederacijos aktą dėl religinės tolerancijos) su bendru visuotiniu Seimu, vis dėlto Statutas Liublino uniją vertina gana konfederatiškai ir net *priešingai*, nei numatyta Unijoje: nenaikina lietuvių pilietinės tautos sampratos (Unijos akte numatyta sukurti „vieną tautą“), palieka galioti minėtą 1566 m. ALS draudimą Karūnos piliečiams suteikti žemę ir LDK pareigybes (TLS III sk. 5 ir 12 str., nors Liublino unija numatė, jog žemės įsigijimo lenkams draudimai turi nustoti galios), legitimuoja kai kurias LDK ministrų pareigybes ir įteisina dar 1566 m. ALS numatytą savarakišką LDK piniginių vienetą – lietuviškus grašius (*грошы литовские*, TLS II sk. 16 str., IV sk. 5 str., o Liublino unija numatė kalti bendrus pinigus)⁴⁶.

Tačiau LDK valstybingumo paieškų Trečiojo Statuto tekste kontekste, vis dėlto, manytume, jog svarbiausia yra atsakyti į klausimą, ar po Liublino unijos patvirtintame 1588 m. Trečiajame Statute numatytas parlamentarizmas gali būti laikomas „LDK parlamentarizmu“ ir – Lietuvos parlamentarizmo tradicijos dalimi? Visų pirma, kaip minėta, atkreiptinas dėmesys į tai, jog Trečiojo Statuto „Seimas“ – jau nebe LDK, o ATR didysis visuotinis Seimas (nors Statuto tekstas to formaliai ir nenurodo, kaip ir to, kad jis turi vykti Varšuvoje), todėl po 1569 m. sudarytos Liublino unijos egzistuojantis Trečiojo Statuto LDK parlamentarizmas Lietuvos istoriografijoje kartais vadinamas „daliniu (Lietuvos) parlamentarizmu“⁴⁷, nes jį Trečiajame Statute galima rasti neva tik pavietų seimelių ir LDK priešseiminių visuotinių suvažiavimų Slonime organizavimo reikalavime. Tiesa, 1588 m. Trečiojo Statuto

ir būtovės (sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas). Vilnius: Aidai, 1999, p. 354; KOSMAN, Marceli. Ewolucja ustrojowa i początki konstytucjonalizmu w Wielkim Księstwie Litewskim na tle prawodawstwa Polski i Europy Środkowej (XVI – połowa XVII wieku). Iš *Vladislavské zřízení zemské. A počátky ústavního zřízení v českých zemích*. Praha, 2001, p. 367.

⁴² VANSEVIČIUS, S. Liublino unijos akto santykis su Trečiuoju Lietuvos Statutu. Iš *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga)*. Vilnius, 1989, p. 45–49.

⁴³ JUČAS, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija <...>*.

⁴⁴ Žr. KIAUPIENĖ, J.; LUKŠAITĖ, I. 1588 metų riba. Trečiasis Lietuvos Statutas. Iš *Lietuvos istorija*. V tomas. Vilnius, 2013, p. 266–269.

⁴⁵ P vz.: WISNER, H. Król i Statut. Epizod z czasów Władysława IV. Iš *Parlament, prawo, ludzie (Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej)*. Sejm. Warszawa, 1996, p. 336.

⁴⁶ Liublino unijos 12 punkte teigiama: „Pinigai tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje bendru sutarimu turi būti kalami „uniformis et aequalis in podere et grano et numero petiarum et inscriptione monetae“. Cituota iš *Lietuvos istorija*. V tomas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 636. TLS IV skyriaus 5 straipsnyje, pvz., nustatytos tam tikras atlygis teismui už darbą – po du lietuviškus grašius nuo priteistos kapos (60) grašių sumos: „*Уставаемъ, кгда судъ земьскій кому што на комъ присудитъ, тогда от презыску того, хто зыцеть, мають собе брати за працу свою пересуду от копы литовское по два грошы литовских <...>*“. TLS tekstas [interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>. Tiesa, S. Vansevičius prie Unijai prieštaraujančių Statuto nuostatų dar priskiria TLS II sk. 23 straipsnio nuostatą, draudžiančią be LDK Ponų tarybos įvesti užsienio valstybės, *inter alia* ir Lenkijos, kariuomenę, bei TLS III sk. 4 straipsnį, įpareigojantį grąžinti buvusias LDK žemes. Tačiau Liublino unijos aktas nereguliuoja nei kariuomenės, nei buvusių LDK žemių teisinių santykių. Žr.: VANSEVIČIUS, S. Liublino unijos akto santykis <...>, p. 46.

⁴⁷ P vz., žr.: JUČAS, M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas. Iš *Lietuvos Seimo istorija. Lietuvos Seimas*. Vilnius, 1996, p. 91. Panašios pozicijos laikėsi ir tarpukario Lietuvos teisininkas Pranas V. Raulinaitis 1566 m. ALS numatytą LDK Seimą priskyres Lietuvos parlamentarizmui, o 1588 m. TLS nuostatas jis priskiria kitam, t. y. „Lietuvos ir Lenkijos parlamento“ skyriui. Žr.: RAULINAITIS, Pranas Viktoras. *Parlamentarizmas. Istoriniai-teoretiniai parlamentinės tvarkos bruožai*. Klaipėda, 1925, p. 46–47. Kad ir kaip būtų, LDK parlamentarizmo tradicijos yra perimtos iš Lenkijos, kur parlamentarizmo pradžia datuojama 1493 m., kai ne tik senatas, bet ir šlėktos atstovas įgijo sprendžiamąjį balsą. Žr.: JUČAS, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija <...>*, p. 211–212.

III skyriaus 6 straipsnyje minimas „visuotinis Seimas“ nėra kaip nors įvardytas (t. y. čia nepasakyta nei, kad tai yra LDK, nei kad ATR Seimas), tačiau, kaip buvo minėta, palyginę šį straipsnį su 1566 m. ALS analogišku straipsniu, pamatytume, jog jame prie žodžių „privalome šaukti visuotinį didįjį Seimą [...]“ nebėra ankstesnės redakcijos žodžių „Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, nors liko žodžiai „su šios valstybės tarėjų pritarimu“ (*за порадою радъ наших того ж паньства*). Tačiau Slonimo visuotinių suvažiavimų organizavimo įpareigojimo logika, siekiant susižinoti LDK krašto „reikalus ir poreikius“ prieš didįjį Seimą (TLS III sk. 8 str.), leidžia suprasti, kad didysis Seimas turi vykti kažkur už LDK teritorijos ribų.

Nepaisant to, manoma, kad 1588 m. Trečiojo Statuto „visuotinis Seimas“ gali ir turi būti vertinamas taip pat ir lietuviško, t. y. LDK, parlamentarizmo kontekste, nes tai yra bendra Lenkijos ir *LDK pilietinės tautos* atstovybė, į kurią pagal 1588 m. TLS savo atstovus rinko visos LDK vaivadijos ir pavietai. Iš tiesų, vos užgimęs 1565 m. gruodžio 30 d. Žygimanto Augusto (Vilniaus) privilegijoje numatytas ir 1566 m. Antrojo Statuto legitimuotas *LDK Seimas* (bei seimelių įsteigimas), kaip visų tuomečių LDK piliečių atstovybė, po ketverių metų užbaigė šį trumpą „grynai lietuvišką“ XVI amžiaus vidurio LDK parlamentarizmo laikotarpį. Tačiau vis dėlto ir 1588 m. Trečiojo Statuto parlamentarizmas taip pat turėtų būti vertinamas kaip *lietuviškas* ne tik dėl jame numatytų pavietų seimelių rinkimų į Seimą ar Slonimo visuotinio LDK atstovų suvažiavimo, bet visų pirma dėl to, kad, kaip jau buvo minėta, jame minimas visuotinis Seimas yra tiek „lenkiškas“, tiek „lietuviškas“. Taigi šiame straipsnyje nesilaikoma minėtos Mečislovo Jučo nuomonės, kad lietuviško parlamentarizmo pagrindu reikėtų laikyti ne patį (bendrą su Karūna) Seimą, o tik pavietų seimelių institutą⁴⁸. Šios dalies pabaigoje paminėtina, kad šiame straipsnyje pilietinės tautos ir piliečio (*обыватель*) sąvoka yra vartojama ne šiuolaikine, o bajoriškosios (šlėktos) pilietybės reikšme, nes tiek 1566 m. ALS, tiek 1588 m. TLS (kaip ir juos legitimuojančios valdovo privilegijos) pilietybę, t. y. teisę dalyvauti valdant valstybę, suteikia išimtinai bajorams (šlėktai).

4. 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas ir LDK parlamentarizmo bruožai

Parlamentarizmas yra vienas iš svarbiausių šiuolaikinės demokratijos ir konstitucionalizmo bruožų, per teritorinį atstovavimą susijusių su tautos suvereniteto principo idėja. Parlamentarizmo tradicija dažniausiai siejama su Anglijos dviejų rūmų (Bendruomenių ir Lordų rūmai) parlamentu, kurio sudedamoji dalis yra ir monarchas (pagal principą – monarchas parlamente, angl. *crown-in-parliament*). XVII–XVIII amžiuje Anglijoje susiformavo esminiai britiškojo parlamentarizmo bruožai – parlamento suverenitetas bei iš jo kylanti Vyriausybės parlamentinė kontrolė⁴⁹, kurie šiame darbe nebus plėtojami, nes nei LDK, nei ATR Seime jie galutinai nesiformavo, o juo labiau – jie neatspindėti Statutų tekste. Taip pat čia nebus nagrinėjama ir LDK Seimo kompetencija rinkti valstybės valdovą, nes ji Statutų tekste taip pat neatsispindi⁵⁰. Konstatavus, kad 1588 m. TLS parlamentarizmas gali ir turi būti vertinamas ir LDK parlamentarizmo tradicijos kontekste (nors ir siauresnės apimties nei 1566 m. ALS numatytas grynai *LDK parlamentarizmas*), toliau šioje straipsnio dalyje nagrinėjami 1588 m. TLS užfiksuoti LDK parlamentarizmo bruožai, iš kurių galima išskirti šiuos penkis: a) Seimo, kaip pilietinės tautos atstovybės, ypatingą statusą ir vietą valstybės politinėje ir teisinėje sąrangoje; b) Seimą, kaip

⁴⁸ Žr.: JUČAS, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija* <...>, p. 296.

⁴⁹ DICEY, A.V. *Konstitucinės teisės studijų įvadas* (vertė Lolita Raudienė, Ridas Petkus). Vilnius: ALF, 1998. Apie parlamento suverenitetą žr. p. 35–64.

⁵⁰ Be to, priimant 1566 m. ALS, tokios kompetencijos LDK Seimas ir neturėjo, nes Žygimantas Augustas 1564 m. atskiro Lietuvos sosto paveldėjimo atsisakė. O, priimant 1588 m. TLS, jau veikė bendras su Lenkija Seimas. Žr.: JUČAS, M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas <...>, p. 90. Apie šiuolaikinio Lietuvos parlamentarizmo bruožus taip pat žr.: pvz., SINKEVIČIUS, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: MRU, 2011, p. 120–132.

pilietinės tautos atstovybę; c) Seimo reguliarių rinkimų reikalavimą; d) imperatyvaus mandato nustatymą ir e) parlamento tradicinių funkcijų: legislacijos ir mokesčių nustatymo užfiksavimą.

Pirmuoju 1588 m. TLS numatyto LDK parlamentarizmo bruožu būtų galima laikyti Seimo, kaip tautos atstovybės, *ypatingą statusą ir vietą valstybės politinėje ir teisinėje sąrangoje*. Štai jau 1566 m. Antrajame Statute LDK visuotinio Seimo kompetencija minima pirmųjų keturių skyrių (I, II, III ir IV) septyniuose straipsniuose⁵¹, o esminis skirtumas nuo 1529 m. Pirmajame Statute minimo seimo čia tas, jog Seimas įgauna sprendžiamąjį balsą legislacijoje bei skelbiant karo padėtį ir renkant su tuo susijusius mokesčius, o III skyriuje jau atsiranda specialūs Seimui ir seimeliams sušaukti skirti 5 ir 6 straipsniai. 1588 m. TLS numatė dar detalesnę seimelių pavietuose organizavimo tvarką ir labiau išplėtė Seimo kompetenciją legislacinėje, mokesčių rinkimo ir karo skelbimo srityje. Todėl galima konstatuoti, kad Seimas, kaip bajoriškosios tautos atstovybė, Trečiajame Statute atsiskleidžia kaip viena iš svarbiausių valstybės institucijų šalia valdovo ir Ponų tarybos. Tiesa, 1588 m. Statuto Seimas nėra visiškai savarankiška institucija griežto Montesquieu valdžių padalijimo požiūriu (nes jo nariais *ex officio* yra valdovas, valstybės ministrai, be to, jis atlieka ir teismines funkcijas), tačiau jis visiškai atitinka XVI amžiaus laikmečio parlamento (kaip visų luomų, t. y. bajorijos, aristokratijos ir monarcho susirinkimo) sampratą.

Prie Seimo ypatingos vietos LDK teisinėje sistemoje ir jo nepriklausomumo galima paminėti ir Seimo deputatų teisę į jų kelionės išlaidų (*на страву*), susijusių su atstovavimu Seime, kompensaciją, kurią numatė 1588 m. TLS III sk. 7 straipsnis. Šiame straipsnyje minimos 22 vaivadijos ir pavietai, iš kurių (po du) pasiuntiniai nuo vaivadijoje esančio žemės teismo buvo renkami ir siunčiami į Seimą ir kurie turėjo gauti su tuo susijusių išlaidų kompensavimą. Visų pirma paminėti Vilniaus (kaip LDK sostinės) vaivadijos pasiuntiniai, kuriems numatytas 160 kapų grašių su atstovavimu susijusių išlaidų (kurias turbūt reikėtų suprasti kaip kelionės ir apgyvendinimo išlaidas) atlygis, o užbaigiamas sąrašas Rečycos (dab. Baltarusijos teritorija) pavieto atstovais, kurių kiekvienam numatytas tik po 120 kapų grašių išlaidų kompensavimo atlygis. Tačiau vis dėlto didžiausias atlygis numatytas deputatams, išrinktiems Žemaitijos seniūnijoje, – 200 kapų grašių, greičiausiai dėl to, kad pastarieji atstovavo didžiausiam LDK administraciniam vienietui, be to, jų kelionės išlaidos į seimus turėjo būti didesnės.

Antruoju LDK parlamentarizmo bruožu galima laikyti Seimą kaip *pilietinės tautos visuotinę (teritorinę) atstovybę*. Teritorinis visos tautos atstovavimas yra vienas iš svarbiausių šiuolaikinio parlamentarizmo bruožų, užfiksuotų 1566 m. Antrame Statute ir išplėtotu 1588 m. TLS nuostatų. Būtent 1565 m. gruodžio 30 d. Žygimanto Augusto (Vilniaus) privilegiją ir 1566 m. Antrąjį Statutą reikėtų laikyti persilaužimo momentu, užfiksavusiu perėjimo iš aristokratinės (poniškosios) į bajoriškąją atstovaujamažą (representacinę) demokratiją faktą. Seimo, kaip pilietinės tautos atstovybės, visuotinumą, o kartu atstovavimo teritorinį pobūdį, matomas jau Antrojo Statuto III skyriuje, kuris suteikė *visiems* LDK piliečiams ne tik teisę, bet ir numatė pareigą į Seimą pavieto bajorų susirinkime, seimeliuose (*соймики*) rinkti po du pasiuntinius iš kiekvieno pavieto (ar iš vaivadijos, kur pavieto ir vaivadijos teritorija sutapo), o vėliau šią taisyklę – elekcinius seimelius šaukti pusantro mėnesio prieš visuotinį Seimą – patvirtino ir 1588 m. TLS 6 straipsnis. Galiausiai, teritorinis pilietinės tautos atstovavimo principas matomas ir iš minėto Seimo deputatų kelionės išlaidų, susijusių su atstovavimu Seime, kompensavimo mechanizmo nustatymo, kai Statute atskirai yra išvardijamas 22 LDK išrinktų pavietų (vaivadijų) deputatų kiek skirtingas išlaidų kompensavimo dydis. Bet kuriuo atveju 1566 m. ALS ir 1588

⁵¹ ALS I sk. 4 straipsnyje, kartojančiame PLS nuostatą, kad už valdovo majestoto įžeidimą, jei bajorui gresia mirties bausmė, tai šį klausimą turi nagrinėti pats valdovas su Ponų taryba visuotiniame Seime; II sk. 1, 2, 9 straipsniuose, numatančiuose Seimo kompetenciją skelbti visuotinę mobilizaciją į karą ar su tuo susijusius mokesčius nustatyti; III sk. 5, 6, 12 straipsniuose, įpareigojančiuose valdovą šaukti LDK visuotinį Seimą ir pavietų seimelius bei nepriimti naujų privilegijų be Seimo sutikimo; IV sk. 27 straipsnyje, kur žemės teismo sesija susiejama su Seimo sesijos laiku.

m. TLS vartojamas Seimo terminas turi visai kitą turinį nei 1529 m. Pirmojo Statuto „seimas“. Antrojo ir Trečiojo Statuto *Seimas* – tai jau *visos* tuometės LDK pilietinės visuomenės *atstovybė*, formuojama teritoriniu pagrindu. Galima konstatuoti, kad po 1566 m. ALS ir 1588 m. TLS patvirtinimo Seimas jau *de facto* rinkosi reguliariai ir tapo realia politine jėga, su kuria valdovas nebegalėjo nesiskaityti⁵².

Kalbant apie Seimą, kaip visuotinę LDK pilietinės tautos atstovybę, būtina pažymėti ir šio visuotinio sampratos tam tikras ribas, nes jo deputatai turėjo *imperatyvų*, o ne laisvą *mandatą*, kuris pripažįstamas esminiu šiuolaikinio parlamentarizmo principu. Šiuolaikinių demokratijų visuotiniuose rinkimuose išrinkti parlamentarai turi vadinamąjį *laisvąjį mandatą*, tai yra jie, atstovaudami tautai, nėra varžomi savo rinkėjų kokių nors priesakų, nes taip stengiamasi garantuoti parlamentarų nepriklausomumą ir apsaugoti juos nuo išorinės įtakos. 1588 m. TLS (kaip ir 1566 m. ATL) Seimo deputatas visuotiniame Seime turėjo atstovauti savo pavieto seimelio „rinkėjams“, gaudamas iš jų instrukcijas, kokios pozicijos Seime svarstomais klausimais laikytis, nes tik šios instrukcijos įgalindavo juos atitinkamai balsuoti Seime⁵³. 1588 m. Trečiajame Statute šis imperatyvus mandatas dar labiau pabrėžtas (nei 1566 m. ALS tekste), nes čia numatyta, jog deputatai, sugrįžę iš visuotinio Seimo, privalo atsiskaityti seimeliuose savo pavieto „rinkėjams“, informuodami vietinę šlėktą apie priimtus Seimo sprendimus⁵⁴. Šis imperatyvus mandatas matomas ir iš paties „pasiuntinio“ į Seimą termino vartojimo, nes Statutas kalba ne apie „Seimo atstovus“ ar „Seimo narius“, o apie LDK „pasiuntinius“ (*нословe земские вы́бранные*), kuriuos pavieto seimeliai turi „siųsti į Seimą“ (*нослати ихъ на соймъ*). Galime sakyti, kad 1588 m. Trečiajame Statute šis pavadinimas tapo jau konkrečios pareigybės nusistovėjusiu teisiniu terminu⁵⁵.

Šalia Seimo visuotinio ir žemės pasiuntinių imperatyvaus mandato reikia paminėti ir *Seimo reguliarių rinkimų* reikalavimą Statute. Visų pirma reikia priminti, kad rinkimai į Seimą buvo vykdomi pavieto ar vaivadijų seimeliuose, kurie pagal 1566 m. ALS turėjo būti šaukiami keturios savaitės iki visuotinio Seimo, o pagal 1588 m. TLS – šešios savaitės iki Seimo. Štai jau 1566 m. ALS III skyriaus 6 straipsnyje buvo teigiama, kad valdovas įsipareigoja Seimą šaukti amžinai ir „visuomet, kai tik bus tam būtinybė valstybėje“⁵⁶. Nors šis valdovo įsipareigojimas yra gana nekonkretus (beje, jis buvo pakartotas ir 1588 m. TLS III sk. 6 straipsnyje) ir neatspindi Henriko artikuluose užfiksuoto reikalavimo juos šaukti kas dveji metai, tačiau jame atpažįstamas nuolatinumo (reguliarumo) elementas, nepaisant to, kad ATR XVII–XVIII amžiaus parlamentinėje praktikoje to nebuvo visada laikomasi. Tačiau tai labiau politinės praktikos problema, o Statuto tekste seimų šaukimo ir jo deputatų rinkimų seimeliuose

⁵² Žr.: KAZLAUSKIENĖ, R. *Viešoji teisė Lietuvos Statutuose ir jos išliekamoji vertė šiuolaikinei Lietuvos teisei sistemai*. Daktaro disertacija. Vilnius: MRU, 2009 p. 65.

⁵³ TLS III sk. 6 str.: „даючи имъ моц на томъ такомъ вальномъ сойме поступовати и кончити тые речи, которые имъ на соймьку злеконы и на инъструкъции за печатми обывателей того повету поданы будутъ“ TLS tekstas [Interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>.

⁵⁴ TLS III sk. 9 str.: „А кды се сеймъ валный доконаетъ, тогды по выволанью сойму в чотырохъ неделяхъ мають бывати в кождомъ повете соймьки <...>. А то для того, жебы на тых соймькахъ послове, с поветовъ на сеймъ посыланые, звернувшице с сейму, дали о томъ всимъ обывателемъ кождого повету ведомость достаточную, што бы на которомъ сойме в справахъ и потребахъ речи посполитое справили и постановили <...>. И то, што се на сойме постановить и уфалить, мають послове на писме за печатью нашою до повету своего принести.“ Žr.: ten pat.

⁵⁵ Tiesa 1588 m. sausio 28 d. Žygimanto Vazos privilegijoje LDK atstovai vadinami ir LDK „deputatais“ (*денутаты отъ стану Великого князства Литовского*). Įdomu pažymėti, kad Lenkijoje šis *Seimo pasiuntinių* terminas yra adaptuotas ir šiuolaikinėje konstitucinėje terminijoje, o Lietuvos konstitucinėje teisėje nusistovėjo *Seimo narių* terminas, kuris buvo pavartotas jau 1920 m. laikinojoje konstitucijoje.

⁵⁶ „хотечи то все мети вечными часы, ижъ маемъ мы и потомки наши Великие Князи Литовские съ потребы Речи Посполитое за радою радъ нашихъ того жъ панства, або за прозбою рыцертства, складати сеймы вальные въ томъ же панстве Великомъ Князстве Литовскомъ завжды, коли колко того будетъ потреба“ TLS tekstas [Interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>.

nuolatinumas vis dėlto atsispindi. Be to, Statute matomas ne tik rinkimų į Seimą regularumas, bet ir jų *demokratiškumas*, nes LDK „krašto pasiuntiniai“ vienbalsiai seimelyje turėjo būti renkami visų paviete (ar vaivadijos) gyvenančių LDK piliečių, t. y. visų bajorijos atstovų, kurių neatvykimas į seimelio rinkimus, beje, nebuvo kliūtis išrinkti deputatus, nes joks rinkėjų kvorumas Statute nenumatytas.

Pagaliau užbaigti šią straipsnio dalį galima jau minėtų Seimo, kaip parlamento, tradicinių funkcijų Statute paminėjimu, t. y. legislacija, mokesčių nustatymas bei karo ir mobilizacijos skelbimas. 1529 m. PLS numatė, kad valdovas negalės priimti jokių naujų privilegijų ar kitų viešo pobūdžio normų be atskirai veikiančios Ponų tarybos sutikimo, o pagal 1566 m. ALS ir 1588 m. TLS, būtent visuotiniam Seimui (aišku, veikiančiam kartu su valdovu ir Ponų taryba) suteikiamos pagrindinės legislatyvos funkcijos. Štai 1529 m. PLS VI sk. 12 straipsnyje ir 1566 m. ALS III sk. 12 straipsnyje teigiama, jei atsirastų būtinybė kuo nors papildyti šį statutą, tai galima padaryti tik su Seimo pritarimu. Tai pakartota ir TLS III sk. 15 straipsnyje. Taigi Antrasis Statutas užfiksavo, o Trečiasis Statutas galutinai įtvirtino pagrindinę taisyklę, kad su Statuto reguliavimo sritimis susijusi legislatyvi kompetencija valstybėje galima tik su visos pilietinės tautos sutikimu, išreikštu per seimeliuose išrinktus deputatus. Kiek tai susiję su mokesčių nustatymu, 1566 m. ALS II sk. 2 str. ir 1588 m. TLS II sk. 2 str. numatyta, kad valdovas sidabrinę ar kitus mokesčius galėjo įvesti tik didžiajam Seimui pritarus (žr. taip pat TLS II sk. 9 str., III sk. 29, 51 str.⁵⁷). Karą skelbti valdovas taip pat galėjo tik Seimo pritarimu. Ši nuostata atsirado 1566 m. Antrojo Statuto II skyriaus 2 straipsnyje⁵⁸, bet dar detaliau pakartota 1588 m. Trečiojo Statuto II skyriaus 1, 2, 6 ir 24 bei IX skyriaus 5 straipsniuose⁵⁹.

Apibendrinant šią dalį galima konstatuoti, kad 1588 m. TLS užfiksuotas LDK parlamentarizmas, pasireiškęs per Seimo ypatingą statuso užfiksavimą, reprezentacinį teritorinį atstovavimą, Seimo legislatyvias funkcijas bei deputatų atstovavimo atlygio iš valstybės išdo įtvirtinimą, yra svarbiausias 1588 m. Trečiojo Statuto parlamentarizmo, o kartu ir konstitucionalizmo (kalbant šiuolaikiniais terminais) bruožas.

Išvados

Pats Statutų tekstas ir juos legitimuojančios valdovo privilegijos leidžia suprasti, kad XVI amžiaus LDK bajorija Statutus suprato kaip LDK pilietinę bendruomenę vienijančią ir jos teisinį statusą vienodinantį, LDK krašto (šalies) autonominę teisinę sistemą užtikrinantį kodifikuotą teisės aktą, skirtą visų pirma teismų sistemai sukurti ir jų veiklos tvarkai nustatyti. Statutai – tai LDK pilietinės tautos formavimosi rezultatas ir renesansinės teisės viršenybės idėjos simbolis.

1588 m. Trečiojo Statuto priėmimą reikėtų vertinti kaip siekį sutvirtinti LDK autonomiją Abiejų Tautų Respublikoje. Šis autonomijos siekis buvo įgyvendinamas net 1569 m. Liublino unijos postulatų (ne)įgyvendinimo sąskaita, t. y. siekiant modifikuoti Unijoje numatytą federacinę „vienos nedalomos Respublikos“ sampratą. Tačiau reikia pripažinti, kad Statutas neturėjo ambicijų pakeisti pačios Unijos

⁵⁷ TLS III sk. 29 str.: „от каждое дани, податку, серебицизнъ и всякихъ поборовъ безъ добровольного самыхъ панов ихъ зезволения и уфалы сойму валного“. Žr.: ten pat.

⁵⁸ Pvz., ALS II sk. 2 straipsnis: „Обеиуем и уставуемъ вечными часы быти держано, ижъ кды будеть потреба противко которого неприятеля нашого обороны земское сему панству нашому Великому Князству Литовскому, албо валка вести; тогды мы сами Господарь або и съ паны радами нашими не маемъ ани будемъ мочи того учынити, ани серебицизны и поплату никоторую установляти, ажъ первой соймъ великий вальный зложывши въ томъ панстве нашомъ Великомъ Князстве Литовскомъ“. ALS tekstas [interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566_01.htm>..

⁵⁹ Pvz., TLS II sk. 1 str.: „Хочемъ тежъ мети и уставуемъ, абы вси подданные наши [...] на войну выправовали водлугъ постановенья соймowego“. TLS II s. 2 str.: „А безъ сойму и позволения всихъ становъ войны выцинати и вести не маемъ“. TLS tekstas [interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>..

su Lenkija esmės. Žygimantas Vaza, 1588 metais, kaip Abiejų Tautų (*обудвухъ народовъ*) valdovas, patvirtindamas šį statutą, konstatavo, jog „šis naujai pataisytas Statutas negali prieštarauti Unijai ar jai pakenkti“. Kita vertus, reikia pripažinti, kad Trečiojo Statuto tekste (Antrojo Statuto pavyzdžiu) minimas LDK piliečio institutas, kai kurios LDK ministrų pareigybės, LDK valstybiniai simboliai (Vilnius kaip LDK sostinė ir Vytis – LDK herbas), pagaliau LDK išdas ir Lietuvos piniginiai vienetai (lietuviški grašiai), leidžia konstatuoti, kad čia vis dar dominuoja *nacionalinė*, t. y. *lietuviška* a) „mūsų valstybės“ (*паньство наше великого князства литовского*) ir b) „respublikos“ (*речь посполитое*) terminų samprata, su kuria dar tik grumiasi kai kur tarsi netikėtai prasiveržusi liubljinė (federacinė) teisinė ir politinė tikrovė.

Nepaisant to, kad 1588 m. TLS numatytas parlamentarizmas nebėra išimtinai LDK parlamentarizmas, koks buvo pagal 1566 m. Statutą (kaip ir nėra išimtinai lenkiškas), tačiau jis, be abejo, priklauso Lietuvos parolamentarizmo (ir konstitucionalizmo) tradicijai. Statute galima išskirti šiuos penkis parlamentarizmo bruožus: a) Seimo, kaip pilietinės tautos atstovybės, ypatingą statusą ir vietą valstybės politinėje ir teisinėje sąrangoje; b) Seimą kaip pilietinės tautos atstovybę; c) Seimo reguliarių rinkimų reikalavimą; d) imperatyvaus mandato nustatymą ir e) parlamento tradicinių funkcijų: legislacijos ir mokesčių nustatymo užfiksavimą. Galima konstatuoti, kad, turint omenyje tiesioginius bajorų rinkimus į Seimą „bajoriškosios demokratijos“ kontekste – lietuviško (kaip ir lenkiško) parlamentarizmo užuomazgos yra bent šimtmečiu ankstesnės nei Didžiojoje Britanijoje, nepaisant to, kad XVII amžiaus antrojoje pusėje susiformavęs nuolatinis dviejų rūmų britiškas parlamentas jau atstovavo ne tik aristokratijai ir bajorijai, bet ir nemažai daliai besiformuojančio trečiojo luomo, t. y. daug platesniam visuomenės segmentui.

LITERATŪRA

Istoriniai teisės šaltiniai

1. 1566 m. Lietuvos Statutas. СТАТУТЪ ВЕЛИКАГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКАГО [interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566_01.htm>.
2. 1588 m. Lietuvos Statutas. СТАТУТЪ ВЕЛИКАГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКАГО [interaktyvus. Žiūrėta 2014-08-30]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>.

Mokslinė literatūra

1. AVIŽONIS, Konstantinas. *Rinktiniai raštai*. II. LKMA. Roma, 1978.
2. BARDACH, Juliusz. *Statuty Litewskie a Prawo Rzymkie*. Warszawa, 1999.
3. BARDACH, Juliusz. Zatwierdzenie III Statutu Litewskiego <...>. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1978, t. 30, z. 2.
4. BARDACH, Juliusz. Litewskość w państwowości i systemie prawa Wielkiego Księstwa w XVI–XVIII stuleciach. Iš *Tarp istorijos ir būtovės* (sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas). Vilnius: Aidai, 1999.
5. DUNDULIS, Bronius. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius, 1971.
6. JUČAS, Mečislovas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas. Iš *Lietuvos Seimo istorija. Lietuvos Seimas*. Vilnius, 1996.
7. JUČAS, Mečislovas. *Lietuvos ir Lenkijos Unija*. Vilnius: Aida, 2000.
8. KAZLAUSKIENĖ, Rūta. *Viešoji teisė Lietuvos Statutuose ir jos išliekamoji vertė šiuolaikinei Lietuvos teisei sistemai*. Daktaro disertacija. Vilnius: MRU, 2009.
9. KIAUPIENĖ, Jūratė; LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvos istorija. V tomas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.
10. KOSMAN, Marcell. Ewolucja ustrojowa i początki konstytucjonalizmu w Wielkim Księstwie Litewskim na tle prawodawstwa Polski i Europy Środkowej (XVI – połowa XVII wieku). Iš *Vladislavské zřízení zemské. A počátky ústavního zřízení v českých zemích*. Praha, 2001, p. 367.
11. LAPPO, Jonas. *1588 m. Lietuvos Statutas. I tomas*. Kaunas, 1936, t. 1.
12. Любавский М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва, 1915. P. 283.
13. MACHOVENKO, Jevgenij. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilnius: Justitia, 2000.

14. SINKEVIČIUS, Vytautas. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: MRU, 2011.
15. ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*. Kaunas, 1938.
16. VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*. Vilnius, 1962.
17. VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai*. Vilnius, 1981.
18. VANSEVIČIUS, Stasys. Liublino unijos akto santykis su Trečiuoju Lietuvos Statutu. Iš *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga)*. Vilnius, 1989.
19. VALIKONYTĖ, Irena; LAZUTKA, Stasys; GUDAVIČIUS, Edvardas. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
20. VILIMAS, Darius. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius: LII, 2006.
21. WISNER, Henryk. Król i Statut. Epizod z czasów Władysława IV. Iš *Parlament, prawo, ludzie (Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesiątą rocznicę pracy twórczej)*. Sejm. Warszawa, 1996.

REASONS OF ADOPTION OF THE LITHUANIAN STATUTES OF XVITH CENTURY, THEIR RELATIONSHIP WITH 1569 UNION OF LITHUANIAN GRAND DUCHY WITH POLISH KINGDOM AND LITHUANIAN PARLIAMENTARISM FEATURES OF THE EPOCH

Vaidotas A. Vaičaitis

S u m m a r y

Some novelty of this paper lays in the fact, that the XVIth century Lithuanian Statutes (or the Statutes of Grand Duchy of Lithuania) of 1529, 1566 and 1588 have been analyzed so far from historic, but not from legal and constitutional point of view. Therefore, historiographical approach concerning the Lithuanian Statutes was important, but not the only one in this paper. The object of this research is the texts of the Statutes (of 1529, 1566 and 1588) as such. Therefore, the first chapter of the paper is devoted to the very notion of the “Statute” in legal context of XVI century Lithuanian state, trying to understand, what exactly meant this document for the then Lithuanian civic society. The second and third chapters are related to some historic background of adoption of these documents, trying to explain their very nature and influence of the last Statute of 1588 on the Union of Lublin, i.e. the Union of Lithuanian state with Polish Crown. The last chapter is devoted to idea of parliamentarism in the text of the last (the third) version of the Lithuanian Statute (1588), trying to identify its five features as follows: a) exceptional role of the Sejm (parliament) in country’s legal and political system; b) the Sejm as representation of the then civic nation; c) regular elections; d) imperative mandate and e) traditional parliamentarian functions: legislation and taxation.

The paper ends with some conclusions, saying that i) the Lithuanian Statutes and especially its last version of 1588 have been adopted as a result of the idea of rule of law, so popular among Lithuanian nobility during Renaissance epoch; ii) rather strong concept of parliamentarism have been found in the text of the 1588 Statute, including remuneration of MPs, representation and traditional legislative competence of the parliament.

*Įteikta 2014 m. rugsėjo 16 d.
Priimta publikuoti 2014 m. spalio 15 d.*